

Mateusz Nować

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Katedra Języka Polskiego

Tytuły w poezji Marcina Świetlickiego

Badanie tytulatury utworów literackich, w tym również poetyckich, wydaje się problemem mniej zajmującym niż bezpośrednia analiza treści dzieł pod kątem literackim czy lingwistycznym, jednakże postawienie tej tezy może być pochojne i przedwczesne. Tytuły dają nam bowiem często odpowiedzi na ważne pytania badawcze, a ich wymowa potrafi przekraczać przypisywaną im główną funkcję związaną z potrzebą nazewnictwa. Bogactwo tytułów, będące wynikiem nieograniczonej wprost inwencji autorów, przekonuje o potrzebie ich analizy i poświęcenia im uwagi.

Tytuł, według *Słownika języka polskiego* pod redakcją Mieczysława Szymczaka, to „napis, nagłówek książki, dzieła literackiego, naukowego lub poszczególnych jego rozdziałów, nazwa czasopisma, artykułu, także nazwa sztuki teatralnej, filmu, utworu muzycznego, jakiejś imprezy itp. [...] Wyjaśnia treść dzieła, nawiązuje do treści utworu lub jego części, umieszczony jest na początku odnośnego tekstu” (1988: 567). Z kolei w *Słowniku terminów literackich* pod redakcją Stanisława Sierotwińskiego czytamy: „łac. titulus = napis (nazwa) nadana dziełu przez jego autora, stanowiąca integralną część tekstu dzieła i będąca pierwszym wyodrębnionym w nim odcinkiem. Tytuł jest jednym z podstawowych czynników umożliwiających identyfikację dzieła: jego forma pozostaje w wielorakich związkach z treściami utworu, który nazywa i symbolizuje, a także ze sposobami zapisu dzieła i materialnym kształtem jego przekazu” (Słownik, Sierotwiński 1986: 63).

Zagadnienie tytułu podejmowane było głównie przez badaczy literatury oraz pogranicza innych nauk, rzadziej języka. Najwięcej pisano o tytułach dzieł literackich. Inne warte odnotowania przykłady to chociażby prace takich autorów, jak Joanny Chłędzyńskiej (2000) i Walerego Pisarka (1969) na temat

tytułów w prasie, Małgorzaty Dawidziak-Kładoczej (2014) i Urszuli Żydek-Bednarczuk (2003: 217-226) piszących o tytułach tekstów naukowych, jak również Jadwigi Szymczak-Hoff (1982) badającej nazwy drukowanych kodeksów obyczajowych na ziemiach polskich. Wśród autorów artykułów i monografii warto wymienić Zbigniewa Barańskiego (1985), Stanisława Bąbę (1970: 320-326, 1971: 358-364), Danutę Danek (1972: 143-174, 1980), Annę Martuszewską (1977), Marka Piechotę (1992), Andrzeja Stoffa (1975: 3-17), Marzannę Uździcką (2007) czy Mieczysława Wallisa (1974). O tytułach w twórczości poszczególnych autorów pisali między innymi Cecylia Galilej (2011) (tytuły Bolesława Leśmiana), Urszula Kęsikowa (1993) (tytuły Marii Rodziewiczówny), Władysława Książek-Bryłowa (2004) (tytuły Wacława Potockiego) czy Henryk Markiewicz (1964) (tytuły Stefana Żeromskiego).

Analizę utworu literackiego możemy rozpocząć od poziomu fonemów, morfemów, leksemów czy zdań, jednakże – jak przekonuje Danek – podczas obcowania z książką czytelnik zaczyna kontakt z utworem od zaznajomienia się z jego tytułem (1980: 5). Podobny pogląd wyraża Marta Wójcicka (2006: 143). Według Teresy Dobrzyńskiej początkiem tekstu jest nie tytuł, a pierwsze zdanie (1974: 39-48). U Danek czytamy, że tytuł podlega interpretacji, podobnie jak „wszelki element utworu literackiego” (1980: 84). Jak zauważa Piechota, „Z problematyką tytułu dzieła literackiego nierozzerwalnie łączą się zagadnienia dotyczące jego autorstwa, tym bardziej że w myśl niektórych koncepcji imię i nazwisko autora zaliczono do tytułatury utworu” (1992: 8). Zdaniem Uździckiej tytuł, który wydaje się pozornie niewielkim i mało interesującym elementem danego utworu, jest pomostem pomiędzy czytelnikiem a tekstem, a także jego autorem (tamże: 5).

Piechota, przywołując stanowiska kilku badaczy, zastanawia się, czy tytuł należy do dzieła. Stwierdza, że to zależy: czasem tak, a czasem nie (Piechota 1992: 34-44). „Z pewnym zdziwieniem wypada stwierdzić, iż na postawione na początku rozdziału pytanie, czy tytuł należy do dzieła? – w świetle dotychczasowych badań nie można udzielić zadowalającej, jednoznacznej odpowiedzi, zamykającej się w postaci: tak albo nie. Sytuacja jest bowiem o wiele bardziej skomplikowana” (Piechota 1992: 35). Tym samym zagadnieniem zajmuje się Danek (1980). Jak stwierdza: „tytuł okazuje się swoistym pograniczem utworu literackiego. Stanowi część utworu, lecz jego graniczna – między światem a utworem – pozycja czyni go szczególnie podatnym na wszelkie ingerencje świata. Wola autora zderza się w nim z zewnętrznymi instytucjami kultury.

«Przeźrenie» wypowiedzi tytułowej bywa terenem polemiki literackiej, stylizacji, parodii i wszelkich innych zjawisk z zakresu nawiązywania w literaturze do literatury» (Danek 1980: 163). Autorka dodaje, że „na tytuł utworu literackiego można spojrzeć jak gdyby z zewnątrz i od wewnątrz utworu” (1980: 170). Według Uździckiej tytuł to jednostka językowa oderwana od tekstu. Jest znakiem językowym, jednostkuje dzieło, wskazuje na konkretny utwór i ma cechy nazwy własnej (1992: 43). To metawypowiedź konkretnego tekstu (tamże: 44). Problem tytułu jako integralnej części tekstu rozważa Wójcicka, która przedstawia związany z tym zagadnieniem stan badań (Wójcicka 2006: 113-114). Jak piszą Hanna Biaduń-Grabarek i Józef Grabarek, tytuł jest elementem dzieła (2012: 11). Zdaniem Stefanii Skwarczyńskiej „Stosunek tytułu do utworu jest bardzo ścisły; bodaj że z wymienionych jednostek konstrukcyjnych [chodzi o tytuł, motto, dedykację, słowo wstępne, przedmowę, argumentum i inne – M.N.] jest to jednostka najbardziej nieodzowna, mimo że niewątpliwie do właściwego utworu należy tylko wyjątkowo” (1954: 452-453).

Uździcka mówi o tytułach rzetelnie i jednoznacznie powiadamiających o elementach dzieła oraz tytułach wciągających w grę interpretacyjną, sformułowanych niejednoznacznie i zagadkowo (2007: 119). Wśród typów semantycznych tytułów wymienia:

- tytuły informacyjno-charakteryzujące, których funkcją główną jest przekazywanie informacji o tekście;
- poetyckie, mające znaczenie metaforyczne, zaskakujące i zachwycające odbiorcę;
- konotatywne, które wprowadzają i sygnalizują cechy tekstu oraz powiadamiają o jego gatunku;
- interpretacyjne, stające się miejscem polemiki literackiej, wskazują na twórcze inspiracje albo prezentują sposób widzenia głównego problemu tekstu;
- symboliczne, dające „klucz” do odczytania utworu;
- metaforyczne i wieloznaczne, które odnoszą się do wielu elementów treści;
- tytuły z elementem wartościującym, wprowadzające element oceny;
- reklamowe, zachęcające do pogrążenia się w lekturze poprzez środki leksykalno-stylistyczne (tamże: 120-121).

Autorka stwierdza, że „tytuł ma charakter identyfikujący lub indywidualizujący dzieło literackie” (tamże: 43). Danek wyróżnia dwie funkcje tytułu: funkcję identyfikowania utworu, wskazywania, o który jednostkowy utwór

chodzi, oraz funkcję wprowadzenia do utworu, funkcję inicjalnej metawypowiedzi. Obydwie pełni tytuł jednocześnie w każdej swojej postaci, zależnie od tego, czy rozpatrujemy go jako część utworu (wówczas występuje druga funkcja), czy odrywamy go od dzieła (funkcja pierwsza) (tamże: 76-77). Wójcicka zauważa, że „Pozycja i funkcja tytułu w tekście jest różnie rozumiana przez różnych badaczy języka i literatury. Uzależniona jest zarówno od stylu i gatunku tekstu, jak i od konstrukcji nadawcy i zakładanego odbiorcy tekstu” (2006: 141). Jej zdaniem tytuły utworów literackich pełnią zasadniczo trzy funkcje: identyfikacyjną, substytucyjną i deskrypcyjną (tamże: 142). Z kolei, jak przekonuje autorka, tytuły w utworach identyfikowanych, które należą do stylu artystycznego, pełnią głównie funkcję autoteliczną, poetycką. Odnoszą się one bezpośrednio do tekstu i odwołują się do erudycji czytelnika. Są różnorodne, trudne do ujęcia w jakiegokolwiek schematy, zarówno pod względem składniowym, jak i semantycznym. Według badaczki są intrygujące, niebanalne i nietypowe, ponieważ mają na celu przyciągnięcie uwagi czytelnika oraz otwarcie go na odkrywanie nowych treści. Są także ściśle związane z tekstem. Nie informują czytelnika o jego zawartości, lecz zachęcają do zabawy intelektualnej. Wójcicka uważa, że tytuł w mniejszym lub większym stopniu ma pozyskać czytelnika, musi zachęcić go, zwrócić jego uwagę i zaintrygować. Jest w tym podobny do reklamy, zapowiada i reprezentuje tekst. Sposób, w jaki to robi, uzależniony jest od rodzaju tekstu i czytelnika (tamże: 143). Jak przekonuje: „Część tytułów przyciąga czytelnika swoją precyzją, ścisłością, konkretnością – odbiorca wie, czego się spodziewać, jest rzetelnie poinformowany o zawartości tekstu; część próbuje zaangażować czytelnika w swoistą grę z tekstem już na samym początku, operuje zatem grą językową, aluzjami literackimi, filmowymi. Wykorzystuje elementy bliskie czytelnikowi, aktualne, znane [...]. Tytuły artystyczne stosują przenośne znaczenia wyrazów, grę językową charakterystyczną dla twórczości poetyckiej” (Wójcicka 2006: 143-144). Podobne zdanie ma Uździcka, według której autor z pewnością zdaje sobie sprawę z funkcji reklamowej tytułu, chce, by przyczynił się on do poczytności i popularności jego tekstu. Ponadto bierze pod uwagę relację pomiędzy tytułem a odbiorcą. Musi wiedzieć, że czytelnik często sugeruje się tytułem przy wyborze lektury (2007: 45). O tym, że „Dobrze dobrany tytuł może stać się swego rodzaju reklamą przyciągającą widza czy czytelnika”, piszą Biaduń-Grabarek i Grabarek (2012: 11).

Piechota zwraca uwagę, że czasem dzieło poprzedza tytuł, czasem odwrotnie (1992: 10-11). Według Wójcickiej „Bardzo często tytuł zbioru pokrywa się z tytułem jednego z utworów. W ten sposób autor jakby nobilituje

ten, a nie inny utwór, stawia go na pozycji czołowej, nadrzędnej, być może nawet jest to wiersz interpretujący w jakiś sposób cały tomik (2006: 136). W przypadku analizowanej przeze mnie twórczości Marcina Świetlickiego¹ „bardzo często” zamienia się w „bardzo rzadko”, gdyż na dziewięć analizowanych tomów poetyckich tylko dwa razy tytuł któregoś z nich bezpośrednio pokrywa się z tytułem zamieszczonego w nim wiersza. Mowa tu o tomach i utworach *Muzyka środka* oraz *Trzecia połowa*. Osobnym przypadkiem są wiersze *Pieśń profana* i *Druga pieśń* z tomu *Pieśni profana*, które w połączeniu są właśnie *Pieśniami profana*. Pozostałe tytuły tomów Świetlickiego nie pokrywają się z tytułami poszczególnych utworów, tym samym autor rzadko nobilituje czy stawia w pozycji nadrzędnej jeden wiersz tomu. Trudno mówić też w tym przypadku o jednym utworze, który miałby interpretować cały tomik. Pod tym względem Świetlicki nie wpisuje się w sugerowaną przez Wójcicką modę panującą wśród poetów. Czasami wiersze jedynie w sposób luźny nawiązują do tytułu tomiku (np. wiersz *Zimne miasto* – tomik *Zimne kraje*, *W przeddzień schizmy* – *Schizma* i *Kolejny wiersz o wódce i papierosach* – *37 wierszy o wódce i papierosach*), ale niemal nigdy bezpośrednio.

Bardzo charakterystyczne dla wierszy Świetlickiego są tytuły, które należałoby utożsamić wyłącznie z jego twórczością. Chodzi tutaj o literę „M”, przywodzącą na myśl inicjał autora, w takich wierszach jak *M – morderca* (mogący nawiązywać do tytułu niemieckiego filmu grozy), *M – czarny poniedziałek*, *M – w sierpniu*, *M – w podróży*, *M – morderstwo*, *M – M – M*, *M – między dwudziestą drugą a czwartą nad ranem* i *M – w styczniu*. Świetlickiemu zdarzało się nazywać w ten sposób swoje wiersze w pierwszym okresie swojego publikowania: robił to w tomach *Schizma* (1994), *37 wierszy o wódce i papierosach* (1996) oraz *Trzecia połowa* (1996). Inne tytuły zawierające w sobie „śląd”

¹ Marcin Świetlicki (ur. 24 grudnia 1961 r. w Lublinie), poeta, powieściopisarz, dziennikarz i muzyk, wokalista zespołu Świetliki, a także Czarne Ciasteczka, okazjonalnie aktor. Zaliczany do tzw. pokolenia „bruLionu”. Studiował polonistykę na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Swoją debiutancki tom wierszy wydał w 1992 r. Ma na swoim koncie dwadzieścia jeden wydawnictw poetyckich oraz kilka powieści. Jest laureatem licznych nagród literackich, m.in. nagrody Kościelskich, Krakowskiej Książki Miesiąca czy Nagrody Literackiej Gdynia. Biogram powstał na podstawie informacji zawartych w tomach poety oraz poświęconych mu monografiach. Analizował będące następujące tomiki autora: *Zimne kraje*, *Schizma*, *37 wierszy o wódce i papierosach*, *Trzecia połowa*, *Pieśni profana*, *Czynny do odwołania*, *Nieczynny*, *Muzyka środka* i *Niskie pobudki*. Są one zawarte w: M. Świetlicki, *Wiersze*, Kraków 2011. Dla podawanych przykładów przyjmuję kolejność chronologiczną.

autora to te, które kryją w sobie jego imię bądź nazwisko: *Anna i Lucjan Świetlicy*, pozbawiony tytułu wiersz zaczynający się od słów [*Cały pokój jest obwieśzony Marcinami...*], *Świetlicki – reaktywacja, Marcin*.

Bardzo częstą formą tytułu w poezji Świetlickiego jest tytuł nominalny, którego ośrodek stanowi rzeczownik w mianowniku. Są to konkrety, abstrakty, nazwy przedmiotów, osób, miejsc i inne, występujące w postaci rzeczownika z określeniem, np. *Białe przepaście, Brzydka epoka, Upał w szpitalu, Laurka z eszelonu, Pole szczawiowe, Dzień we śnie, Prawda o drzewach, Zimne miasto, Zły ptak, Celebracja wyjazdu, Kierowca nocnej ciężarówki, Anna i Lucjan Świetlicy, Frontowa piosenka, Tygrysia piosenka, Łagodna ucieczka na południe, Pierwszy śnieg, Etos pracy (24 marca 1988), Niedziela, przed południem, Zwrotnik Koziorożca, Pora śmierci choinek, Sobota, impuls, Pierwsza zmiana, Piosenka z piwnicy, Wiosna w Maluku Selatan, Majowe wojny, Małe kłopoty z pamięcią, Wczesna jesień, Państwo Guliwerowie, Wczesne popołudnie, kłopoty z zaśnięciem, Rio, poniedziałek, Brudna woda, Listopad, niemal koniec świata, Pogoda odświętna, M – morderca, Karol Kot, Solidarność i samobójstwo, Zapisek, maj 88, Państwo von Kleist, Korespondencja pośmiertna, Tryb życia, M – czarny poniedziałek, Pierwsze kopnięcie, Piosenka obudzonego, Piosenka chorego, Piosenka umarłego, Piosenka ozdrowieńca, Wiersz bez światła, Kluczenie, kwiecień, Miejsce zbrodni, Pan Traktor, M – morderstwo, Henryk Kwiatek, Wierszyk dla Piotra, Trupie sprawy miłosne, Czwarta wersja, Kolejny wiersz o wódce i papierosach, Śmiertelność rzeczy martwych, Ładny wiersz, Zepsuty kalendarz, Notatka, 18 grudnia, Wtorek, marzec, Luty 89, Notatka (sobota, listopad), Zapisek, kwiecień 88, Zapisek, sierpień 91, Trzecia połowa, Ewangelia wg..., Notatnik agitatora, Wojna, znowu, Poniechana pielgrzymka, Cudze wiersze, Specyficzna odmiana literatury dla młodzieży, Druga piosenka imigranta, Camera obscura, Dalszy ciąg, Wiersz dla Zbigniewa Herberta (dedykowany Wisławie Szymborskiej), Skwer imienia Pierwszych Słupszczan, Pieśń profana, Czarny lipiec, Pierwszy dzień wieczności, Słoneczna końcówka lutego, Nowe przygody czerwonego hrabiątka, Nieomal proza, Poznań, Duzia woda, Pięć wierszy religijnych, Odciski (jedna z wielu wersji), Nobel dla Ibisza!, Lament Wojciecha Bergiera, Motto do czegokolwiek, Heliotrop, akwamaryn, Czerwona Łódź Podwodna, Ósma o dziewiętej, Druga pieśń profana, Biedni i odrzuceni (Alchemia), Te dni, Druga komunia, Anioł/trup, Listopad, urlop, Warszawa dla niepalących, Ksero ksera ksera, Moje życie z Masłowską, Śmiertelne piosenki, Polska trzy, Rzewne jaja, 38 piosenka o papierosach, 38 piosenka o wódce, Papier nożyce kamień, Piosenka igno-*

ranta, *Głodne duchy*, *Wstęp do nocy*, *Świetlicki – reaktywacja*, *Jedna linijka przeciw nocy*, *Jedna linijka przeciw*, *Nowe porządki*, *Bolesny brak niezrozumienia*, *Miłosny kaszel*, *Sekundowe delirium*, *Mały Rynek*, *sierpień*, *Wielomiesięczna stypa*, *Polska 4*, *Jedna linijka przeciw państwu*, *Najsłabsze ogniwo*, *Remont po śmierci*, *Namolna refreniczność*, *Dwie poduszki*, *Wiśniowy garnitur*, *Jedna linijka przeciw tobie*, *Dwa dni wakacji*, *Muzyka środka*, *Pieśń dziadowska*, *Słomiany człowiek*, *Gloomy Sunday*, *Wiersz doraźny*, *Ohydny wiersz*, *Wiersz napisany razem z Tomaszem Majeranem*, *Wiersz dla Bonowicza*, *Wiersz dla Pęcherz Sosnowskiego*, *Wola ludu*, *Areszt domowy*, *Wiersz nie tylko dla Pasewicza*, *Wiersz dla Wincentego Różańskiego*, *Wiersz dla Jarniewicza*, *Kwiecień 2009*, *Wiersz dla Vargi (napisany z Grinem)*, *Wiersz dla Macieja Piotra Prusa*, *Jerzyki*, *portulaka*, *Specyficzny anioł* (148 tytułów), w postaci rzeczownika w liczbie pojedynczej: *Wstęp*, *Apokryf*, *Majakowski*, *Pułapka*, *Jonasz*, *Melodramat*, *Próżnia*, *Pobojowisko*, *Upiór*, *Polska*, *Świat*, *Początek*, *Znamię*, *Południe*, *Rzym*, *Pedagogika*, *Kochanek*, *Ty*, *Pasażer*, *Rozwinięcie*, *Magnetyzm*, *Obudzona*, *Wycie*, *Przeprawa*, *Koniec*, *Śmierć*, *Styczeń*, *Synek*, *Wszystko*, *Trzylatek*, *Pogo*, *Casablanca*, *Olifant*, *McDonald's*, *Nieprzysiadalność*, *Zakończenie*, *Półmetafizyka*, *Szpieg*, *Podglądacz*, *Oblężenie*, *Berlin*, *Majakowskiring*, *Trójmasztowiec*, *Wstęp*, *Niedomówienie*, *Przyjechanek*, *Fotografia*, *Nico*, *Siedemnasta*, *Jednodniówka*, *Wyjaśnienie*, *Tresura*, *Naziemie*, *Piekło*, *Maszyna*, *Domówienie*, *Małżowina*, *Tobół*, *Gorączka*, *Ćwierkanie*, *Lusterko*, *Przedpotop*, *Dominikana*, *K*, *A*, *Falstart*, *Noc*, *Cena*, *Dom*, *Karteczka*, *Granica*, *Alibi*, *Snonecznik*, *Marcin*, *Sobota*, *Córeczka*, *Księżyc*, *Jowejek*, *Filandia*, *Limbus*, *Źródło*, *Papier*, *Melancólica*, *Pozowanie*, *Mejl*, *Vermeer*, *Minimalizm*, *Przyszłość*, *Rachunek* (89 tytułów), lub rzadziej w postaci rzeczownika w liczbie mnogiej: *Bieguny*, *Świerszcze*, *Szmaty*, *Ludzie*, *Uniwersytety*, *Ukłucia*, *Parasolki*, *Przecieki*, *Frojdy*, *Postępy*, *Odbycia*, *Wakacje*, *Partery*, *Strychy*, *Głosy*, *Ziemnioki*, *Rozstaje* (17 tytułów).

Do odrębnej grupy zaliczę tytuły będące rzeczownikami odczasownikowymi zawartymi w tomie *Czynny do odwołania* (rzadziej będą to rzeczowniki utworzone od innych rzeczowników). Tytulatura niemal całego tomu, jeśli nie liczyć utworu pierwszego pt. *Bacność!*, składa się z serii takich właśnie form, ułożonych w kolejności alfabetycznej (zbiór tworzą w sumie czterdzieści cztery tytuły). To ciekawy zabieg autora, pokazujący wagę tytułów w poetyckim wyrazie poety. Wiersze zawarte w tomie to kolejno: *Bolenie*, *Brejkanie*, *Burzenie*, *Całowanie*, *Chcenie*, *Delikatnienie*, *Dnienie*, *Dzwonienie*, *Gadanie*, *Golenie*, *Gotowanie*, *Kłamanie*, *Kochanie*, *Kupowanie*, *Leżenie*, *Ładnienie*, *Manifestowanie*, *Marnowanie*, *Neurowanie*, *Nicowanie*, *Nieśmiertelnienie*, *Obiecywanie*, *Palenie*,

Pstrykanie, Rajenie, Robienie, Rozmawianie (na koniec wieku), Ściemnianie, Tlenie, Topienie, Umieranie, Umieranie (druga wersja), Usuwanie, Uwodzenie, Winienie, Wracanie, Wychodzenie, Zabijanie, Zdradzanie, Zmienianie, Zmywanie, Żlenie i Żeganie. Wiele z wymienionych przykładów może uchodzić za autorskie neologizmy, których próżno szukać w słownikach. Wymienić tu można chociażby *Brejkanie, Dnienie, Neurowanie, Nicowanie* (od słowa *nic*), *Nieśmiertelnienie, Rajenie* (jeżeli uznać, że Świetlickiemu chodziło o słowo *raj*), *Tlenie* (od słowa *tło*, a nie *tlić*, co stwierdzam na podstawie analizy tekstu) czy *Żlenie*. To bardzo charakterystyczne dla poetyckiego języka autora środki stylistyczne, mogące służyć zadziwieniu i wzbudzeniu zainteresowania odbiorcy. Pokazują także artystyczny kunszt i wyobraźnię poety. Co ciekawe, kilka z nich tylko z pozoru przypomina rzeczowniki odczasownikowe, a są w istocie rzeczownikami utworzonymi od innych rzeczowników. Tak jest w przypadku tytułów *Nicowanie* (od *nic*), *Rajenie* (od *raj*) czy *Tlenie* (od *tło*).

Świetlickiemu zdecydowanie rzadziej zdarza się tworzyć dla swoich wierszy tytuły-zdania: *Wszystko cieknie, Wróciłem – nie mam czego szukać, To mnie umiera, Van Morrison, Jim Morrison, Jimi Hendrix się drą, I wanna be your dog, Pomaluj to na jakikolwiek kolor, Wejź gwoździu, Przeproś!, Nie dam tytułu, Widziałem, Padnij!, Tak powiedział alkohol, Jechać, Jaśniej, ciemniej, Popatrzcie, Tym razem nie obędzie się bez ofiar, Idą państwo i rozmawiają, Zbudził się, nie ma lata, Chodzę we śnie, Ja latam, Tak się modlił, Dlatego, że mnie nie chcesz oraz Jest wybór* (23 tytuły).

W twórczości autora *Zimnych krajów* ważne wydają się daty oraz określenia pory dnia, którymi bardzo często nazywa on swoje wiersze. Są to zarówno zapisywane na różne sposoby daty pełne, skrócone, czasami występujące z nazwami miejsc, pory doby i roku, a także godziny, np. *Słupsk 84, 29 maja 1985, Wrzesień 1986, W grudniu, wieczorem, 29 listopada 1987, Etos pracy (24 marca 1988), 30 kwietnia 1988, Niedziela, przed południem, Sobota, impuls, Południe, W czerwcu 1986, Wczesna jesień, Wczesne popołudnie, kłopoty z zaśnięciem, Rio, poniedziałek, Listopad, niemal koniec świata, Zapisek, maj 88, 24 grudnia, Styczeń, M – w sierpniu, Kluczenie, kwiecień, Gdzieś tak początek 1993, Warszawa, 10 listopada, 30 kwietnia 94, Któregoś dnia w sierpniu 88, Notatka, 18 grudnia, Wtorek, marzec, Luty 89, M – między dwudziestą drugą a czwartą nad ranem, M – w styczniu, Nocą z sierpnia na wrzesień, Notatka (sobota, listopad), Zapisek, kwiecień 88, Zapisek, sierpień 91, 1 kwietnia, Wągrowiec, Polska, Siedemnasta, Słoneczna końcówka lutego, Jedenastego grudnia 97, Zeszłej nocy, Listopad, urlop, Noc, Po nocy, Mały Rynek, sierpień, Sobota,*

W marcu, Kwiecień 2009. Świetlicki chętnie posługuje się określeniami czasu do nazewnictwa swoich utworów i jest najwyraźniej przywiązany do konkretnych dat powstawania swoich wierszy.

Odrębny zbiór tytułów w twórczości Świetlickiego stanowią te wskazujące na konkretny gatunek mowy, taki jak wiersz: *Wiersz bez światła, Wierszyk dla Piotra, Kolejny wiersz o wódce i papierosach, Ładny wiersz, Wiersz dla Zbigniewa Herberta (dedykowany Wisławie Szymborskiej), Pięć wierszy religijnych, Wiersz doraźny, Ohydny wiersz, Wiersz napisany razem z Tomaszem Majeranem, Wiersz dla Bonowicza, Wiersz dla, Wiersz nie tylko dla Pasewicza, Wiersz dla Wincentego Różańskiego, Wiersz dla Jarniewicza, Wiersz dla Vargi (napisany z Grinem), Wiersz dla Macieja Piotra Prusa; piosenka lub pieśń: *Frontowa piosenka, Tygrysia piosenka, Piosenka z piwnicy, Piosenka obudzonego, Piosenka chorego, Piosenka umarłego, Piosenka ozdowieńca, Druga piosenka imigranta, 38 piosenka o papierosach, 38 piosenka o wódce, Piosenka ignoranta, Pieśń profana, Druga pieśń profana, Pieśń dziadowska; zapisek lub notatka: Zapisek, maj 88, Zapisek, kwiecień 88, Zapisek, sierpień 91, Notatka, 18 grudnia, Notatka (sobota, listopad); linijka (wszystkie przykłady pochodzą z tomu *Muzyka środka*): *Jedna linijka przeciw nocy, Jedna linijka przeciw, Jedna linijka przeciw państwu, Jedna linijka przeciw tobie; wstęp, rozwinięcie, zakończenie: Wstęp (z tomu *Zimne kraje*), Wstęp (z tomu *Trzecia połowa*), Rozwinięcie, Zakończenie; a także apokryf, laurka, melodramat, korespondencja, historia, ewangelia, proza, lament, motto, karteczka czy pointa: *Apokryf, Laurka z eszelonu, Melodramat, Korespondencja pośmiertna, Ciągle, ciągle ta sama historia, Ewangelia wg..., Nieomal proza, Poznań, Lament Wojciecha Bergiera, Motto do czegokolwiek, Karteczka, Oto pointa*. Szczególnie ważne dla omawianego autora wydają się tytuły ze słowami *wiersz* (16 tytułów) oraz *piosenka* (14), które w grupie wierszy o tytułach wskazujących na gatunek mowy pojawiają się najczęściej.***

Wśród nazw wierszy poety warto wydzielić te tytuły, w których zawarta jest dedykacja. Jest ich dziesięć: *Dla Jana Polkowskiego*², *Wierszyk dla Piotra, Wiersz dla Zbigniewa Herberta*³ (*dedykowany Wisławie Szymborskiej*⁴)

² Jan Polkowski – ur. 1953 r., poeta, dziennikarz, działacz NSZZ Solidarność, kawaler Orderu Odrodzenia Polski.

³ Zbigniew Herbert – ur. 1924 r., zm. 1998 r., poeta, eseista, dramaturg, autor słuchowisk, kawaler Orderu Orła Białego, laureat ponad dwudziestu nagród literackich.

⁴ Wisława Szymborska – ur. 1923 r., zm. 2012 r., poetka, eseistka, krytyczka literacka, tłumaczka, felietonistka, laureatka Nagrody Nobla w dziedzinie literatury, odznaczona Orderem Orła Białego.

(podwójna dedykacja stanowiąca ciekawy zabieg autora), *Wiersz dla Bonowicza*⁵, *Wiersz dla*, *Wiersz nie tylko dla Pasewicza*⁶, *Wiersz dla Wincentego Różańskiego*⁷, *Wiersz dla Jarniewicza*⁸, *Wiersz dla Vargi*⁹ (*napisany z Grinem*¹⁰), *Wiersz dla Macieja Piotra Prusa*¹¹. Gdy wziąć uwagę tę grupę nazw, stwierdzić można, że najczęściej Świetlicki zawierał w tytułach swoich wierszy dedykacje dla innych poetów – wyjątkiem może być tutaj wiersz poświęcony niezidentyfikowanemu Piotrowi – *Wierszyk dla Piotra*, oraz jeszcze bardziej tajemniczy *Wiersz dla*. Utwór *Dla Jana Polkowskiego* to wiersz polemiczny, jednak głównie są one po prostu dedykowane.

U autora *Schizmy* spotkać można wiersze pozbawione tytułu, oznaczone za pomocą znaku ***, które w spisach treści widnieją pod postacią incipitów: [*Dlaczego twój niepokój...*], [*Blachy liści na blachę ziemi...*], [*Wszystko przychodzi powoli...*], [*Chmurko, jesteś różowa...*], [*Państwo dokładnie obejrzone nocą...*], [*W listach zimno i czarno...*], [*Wszyscy bohaterowie...*], [*Budząc się z ręką złożoną spokojnie...*], [*Te skurcze, kiedy widzę kogoś na ulicy...*], [*Jedzie na zawsze...*], [*Cały pokój jest obwieszony Marcinami...*], [*...i gładka, głośno kochająca się dwójca...*], [*Ostateczna zajezdnia...*], [*Pierwszy raz się zbudziłam spokojna...*], [*Ostatnie dni...*], [*a to jest zwyczajnie historia o człowieku...*], [*A to jest zwyczajnie historia o człowieku...*]. Takich wierszy jest siedemnaście. Podobną, acz nieco inną grupę stanowią utwory takie jak: (...) czy *Nie dam tytułu*, które wprawdzie posiadają nazwy, jednak są one rodzajem gry z odbiorcą, próbą zwrócenia jego uwagi, zaskoczenia go. (...) jest celowym, mogącym być interpretowanym na wiele sposobów, wprowadzającym element zadziwienia i niedopowiedzenia zastąpieniem znaku ***, który przypisywany jest wierszom pozbawionym tytułu. Świetlicki mógł co prawda użyć właśnie tego znaku, jednak wolał podkreślić niedopowiedzenie, tajemniczość w tytule utworu, posługując się oznaczeniem (...). Z kolei w wierszu *Nie dam tytułu* mamy do czynienia z jeszcze bardziej

⁵ Wojciech Bonowicz – ur. 1967 r., poeta, publicysta, dziennikarz, odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi.

⁶ Edward Pasewicz – ur. 1971 r., poeta, pisarz, dramaturg i kompozytor, wielokrotnie nominowany do najważniejszych nagród literackich w Polsce.

⁷ Wincenty Różański – ur. 1938 r., zm. 2009 r., poeta, outsider, znany jako Witek, odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi.

⁸ Jerzy Jarniewicz – ur. 1958 r., filolog angielski, profesor nauk humanistycznych, poeta, krytyk literacki i tłumacz.

⁹ Krzysztof Varga – ur. 1968 r., pisarz, krytyk literacki, dziennikarz, kawaler Orderu Odrodzenia Polski.

¹⁰ Ireneusz Grin – ur. 1969 r., znany jako Irek Grin, pisarz, fotograf, wydawca, menedżer kultury.

¹¹ Maciej Piotr Prus – ur. 1958 r., dziennikarz, pisarz i poeta.

oryginalnym zastąpieniem trzech gwiazdek. Utwór, wbrew temu, co mówi jego nazwa, ma tytuł. Z jakiegoś powodu poeta postanowił jednak przekonać odbiorcę, że jest inaczej, mówiąc mu: „Nie dam tytułu”. Świetlicki buntuje się przeciwko utartemu schematowi każącemu mu nazwać jego wiersz. To ciekawy, zwracający uwagę zabieg poetycki.

Omawiając twórczość Świetlickiego, nie sposób nie zwrócić uwagi na fakt, że działalność poety należy dzielić pomiędzy wydawnictwa literackie oraz muzyczne. Wiele wierszy autora *Nieczynnego* stało się tekstami do muzyki zespołu Świetliki, na płytach którego Świetlicki recytuje swoje utwory¹². W przypadku analizowanego w artykule zagadnienia tytułów rozróżnienie tomów i płyt pozwoli zauważyć zmiany w nazewnictwie poszczególnych tekstów. O zmianach tytułów dzieł pisze w swojej pracy Uździcka. Wśród mechanizmów zmiany tytułu wymienia niezadowolenie krytyków i czytelników, rzadziej autora (2007: 6). Zmianom poddane zostały u Świetlickiego na przykład takie tytuły, jak *Opluty* (na płycie tytuł brzmi *Opluty 44*), *Listopad, niemal koniec świata* (*Listopad*), *I wanna be your dog* (*Pies*), *1 kwietnia, Wągrowiec, Polska* (*Pięć gwiazdek*), *Brejkanie* (*Brejkam wszystkie rule*), *Neurowanie* (*Neuro*), *Żlenie* (*Złe misie*) czy *38 piosenka o wódce* (*Alkohol*). Dodatkowo wiersz bez nazwy zaczynający się od słów [...i gładka, głośno kochająca się dwojca...] zyskał tytuł *Dwie gwiazdki*. Zmiany tytułów mają u poety różne motywacje. Mogą wiązać się z różnymi koncepcjami na tom i płytę. Na przykład w tomie *Czynny do odwołania* mamy do czynienia z tytułami będącymi serią rzeczowników odczasownikowych. Tak skonstruowane nazwy najwyraźniej nie pasowały do płyt *Perły przed wieprze* i *Złe misie*, na których wiersze *Brejkanie*, *Neurowanie* i *Żlenie* zyskały tytuły: *Brejkam wszystkie rule*, *Neuro* i *Złe misie*. Ten ostatni utwór dał nazwę całej płycie. Trzeba przyznać jednak, że na wspomnianych wydawnictwach muzycznych pojawiają się utwory o tytułach będących rzeczownikami odczasownikowymi z tomu *Czynny do odwołania*, które jednak pozostały niezmienione, jak np. *Delikatnienie*, *Gadanie/Golenie* (połączone w jeden utwór muzyczny dwa wiersze autora), *Leżenie*, *Kochanie* i *Zabijanie*. Trudno mówić o ekonomicznym uzasadnieniu zmian tytułów Świetlickiego. Niektóre z nich zostały skrócone (np. *Listopad, niemal koniec świata*), inne wydłużone (np. *Opluty*). Warto zwrócić uwagę, że wiersz *I wanna be your dog* został spolsz-

¹² Chodzi o płyty: *Ogród koncentracyjny* (1995), *Cacy cacy fleischmaschine* (1996), *Perły przed wieprze* (1999), *Złe misie* (2001), *Las putas melancolicas* (2005) i *Sromota* (2013).

czony i zredukowany do słowa *Pies*, a jeden z pozbawionych tytułu tekstów zyskał nazwę. Obydwa przypadki można klasyfikować jako zmiany tytułów dokonane z powodu wymogów stawianych przez wydawnictwo muzyczne, różniące się od tego literackiego. *I wanna be your dog* to nazwa utworu śpiewanego przez Iggy'ego Popa, a zatem już istniejącego. Z kolei pozostawienie jednej ze ścieżek dźwiękowych nienazwanej nie jest, w przeciwieństwie do tomów poetyckich, przyjęte na płytach, gdyż znacznie utrudniałoby to odbiór i identyfikację utworu. Podobnie w przypadku nazwy wiersza *1 kwietnia, Wągrowiec, Polska* – to rodzaj tytułu często spotykany w tomikach, jednak niepasujący do określenia utworu muzycznego (na płycie nazwa to *Pięć gwiazdek*). Zmiany tytułów u omawianego poety wydają się wynikać głównie z wymogu stawianego przez wydawnictwo muzyczne oraz ze zmian przemyśleń autora. Należy tu odnotować, że poszczególne wersje utworów mogło dzielić kilka lat – np. *38 piosenka o wódce* pochodzi z tomu *Nieczynny* z 2003 roku; jego odpowiednik o tytule *Alkohol* ukazał się na płycie *Świetlików Sromota* z 2013 roku – poeta miał więc czas na ponowne przemyślenie tytułów, co czasem doprowadzało do ich zmiany.

Tytuły w poezji Świetlickiego wydają się istotne. Poeta ma świadomość ich wagi, co widać w różnorodnym, często nieprzypadkowym ich użyciu. Podobnie jak u wielu innych twórców, tytuły autora *Muzyki środka* pełnią liczne funkcje oraz reprezentują różne typy semantyczne i strukturalne. Możemy odnaleźć w jego twórczości tytuły informacyjne, poetyckie, konotatywne czy interpretacyjne. Tytuły poety identyfikują utwory, a także wprowadzają do nich. Świetlicki często nazywa swoje wiersze rzeczownikiem w mianowniku (wielokrotnie odczasownikowym), rzadziej zdaniem. W części z czterystu czternastu przeanalizowanych jego tytułów odnaleźć można jego samego – inicjał, imię lub nazwisko. Prócz tego daty oraz określenia pory dnia w postaci zapisywanych na różne sposoby dat pełnych, skróconych, czasem występujących z nazwami miejsc, pór doby i roku, jak również godzin. Ważne wydają się dla autora tytuły wskazujące na konkretne gatunki mowy, takie jak wiersz, piosenka, notatka, zapisek, wstęp czy zakończenie. Czasami w jego twórczości występują tytuły-dedykacje. Sporo utworów zamieszczonych w antologii *Wiersze* zostało nienazwanych. Poecie zdarzało się zmieniać tytuły publikowane w tomach na potrzeby swojej działalności w zespole Świetliki. Nazwy poszczególnych wierszy są w wielu przypadkach ciekawe i zachęcające czytelnika do zagłębienia się w określaną przez nie twórczość.

Bibliografia

- Barański Z. (1985), *Poetyka tytułów w rosyjskiej prozie realistycznej XIX w.*, „Przegląd Humanistyczny”, z. 1/2.
- Bąba S., (1971) *Frazeologia biblijna i modlitewna w tytułach utworów literackich*, „Poradnik Językowy”, z. 5.
- Bąba S. (1970), *Frazeologia potoczna w tytułach utworów literackich*, „Poradnik Językowy”, z. 5.
- Biaduń-Grabarek H., Grabarek J. (2012), *Kilka uwag o przekładzie tytułów na podstawie tłumaczeń niemiecko-polskich i polsko-niemieckich*, „Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu” 7.
- Chładzyńska J. (2000), *Analiza tytułów czasopism polskich*, „Onomastica” 45.
- Danek D. (1980), *Dzieło literackie jako książka. O tytułach i spisach rzeczy w powieści*, Warszawa.
- Danek D. (1972), *O tytule utworu literackiego*, „Pamiętnik Literacki”, z. 4.
- Dawidziak-Kładoczna M. (2014), *Syntaktyczne ukształtowanie tytułów tekstów naukowych*, w: *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Językoznawstwo*, z. X.
- Dobrzyńska T. (1974), *Delimitacja tekstu literackiego*, Wrocław.
- Galilej C. (2011), *Tytuł w twórczości poetyckiej Bolesława Leśmiana*, „Roczniki Humanistyczne”, vol. 59, no. 6.
- Kęsikowa U. (1993), *O tytułach utworów literackich M. Rodziewiczówny*, w: *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Olsztyn.
- Książek-Bryłowa W. (2004), *O tytułach fraszek Wacława Potockiego*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, 13.
- Markiewicz H. (1964), *Tytuły Żeromskiego*, „Prace Polonistyczne”, ser. 20.
- Martuszevska A. (1977), *Tytuły powieściowe*, „Ruch Literacki”, z. 2.
- Piechota M. (1992), *O tytułach dzieł literackich w pierwszej połowie XIX wieku*, Katowice.
- Pisarek W. (1967), *Poznać prasę po nagłówkach. Nagłówek wypowiedzi prasowej w oświetleniu lingwistycznym*, Kraków.
- Pisarek W. (1969), *Tajemnice nagłówków prasowych*, w: *Język polski. Poprawność — piękno — ochrona*, red. S. Urbańczyk, Bydgoszcz.
- Skwarczyńska S. (1954), *Wstęp do nauki o literaturze*, t. 1., Warszawa.
- Słownik języka polskiego* (1988), red. M. Szymczyk, Warszawa.
- Słownik terminów literackich* (1986), red. S. Sierotwiński, Warszawa.
- Stoff A. (1975), *Funkcja tytułu w dziele literackim*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska XI”, z. 66.
- Szymczak-Hoff J. (1982), *Funkcja tytułu w drukowanych kodeksach obyczajowych na ziemiach polskich XIX w.*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP Rzeszów. Historia”, z. 4.

Świetlicki M. (2011), *Wiersze*, Kraków.

Uździcka M. (1992), *Kierunki analizy tytułów utworów literackich (komunikat)*, w: *Język – teoria – dydaktyka. XVII Konferencja Młodych Językoznawców Lubiatów 1989*, red. J. Brzeziński, P. Suder, Zielona Góra.

Uździcka M. (2007), *Tytuł utworu literackiego. Studium lingwistyczne*, Zielona Góra.

Wallis M. (1974), *O tytułach dzieł sztuki*, „Rocznik Historii Sztuki”, 10.

Wójcicka M. (2006), *Tytuł a stylowo-gatunkowe zróżnicowanie tekstu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia”, vol. XXIV.

Żydek-Bednarczuk U., (2003), *Strategie językowe w tytułach dyskursów naukowych*, w: *Śląskie studia lingwistyczne*, red. K. Kleszczowa, J. Sobczykowa, Katowice.

Titles in the Poetry of Marcin Świetlicki

Summary: The article explores titles in the Poetry of Marcin Świetlicki. It opens with a short discussion of the definition of the word title and a brief literature review. Next the article touches on the question of whether or not the title of a literary work constitutes its part. An overview of various types and functions of titles is also presented. Against this background, the article analyses selected features displayed by titles in the poetry of Marcin Świetlicki.

Keywords: *title, Marcin Świetlicki, poetry*

Słowa kluczowe: *tytuł, Marcin Świetlicki, poezja*